

พื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง: วิถีชีวิต ผู้คน มายาคติ ความเป็นชายขอบและ
ปฏิบัติการต่อรอง*

Wetland in Urban Area: Way of Life, People, Mythical, Marginalized and
Negotiation Practices

¹สมหมาย ชินนาค และ ²กาญจนา ชินนาค

¹Sommaichinnak and ²Kanjana Chinnak

¹คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

²คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

¹Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University, Thailand

²Faculty of Humanities and Social Science, Ubon Ratchathani Rajabhat University, Thailand

Email: ¹sommaic@ubu.ac.th, ²kanjana.c@ubru.ac.th

Received September 27, 2021; Revised October 27, 2021; Accepted October 30, 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิถีชีวิตผู้คนในเขตเมืองกับการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำ 2) ศึกษาวาทกรรมมายาคติในการสร้างความเป็นชายขอบให้กับพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง 3) ศึกษาปฏิบัติการต่อรองของชุมชนต่อวาทกรรมมายาคติเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ แบบสำรวจและแบบบันทึกสนทนากลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า

1) ระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำบริเวณนี้เป็นฐานของทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิตของผู้คนและชุมชน ด้วยเป็นระบบนิเวศ “ป่าบุงป่าทาม” ซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่จำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรในป่าบุงป่าทามเป็นหลักเพื่อการเลี้ยงชีพ

2) พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ไม่อยู่ในสารบบของรัฐ จึงนำไปสู่มายาคติที่สร้างวาทกรรมความเป็นชายขอบให้กับผู้คนและพื้นที่แห่งนี้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างมายาคติว่าพื้นที่ชุ่มน้ำนี้เป็นพื้นที่น้ำท่วม หรือชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นต้นเหตุสำคัญของน้ำท่วมเมืองอุบลราชธานี หรือว่าพื้นที่ชุ่มน้ำนี้

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “โครงการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” โดยทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

เป็นพื้นที่ที่ไม่มีระบบสิทธิที่ชัดเจน สามารถเปิดโอกาสให้มีการเข้าถึงอย่างเสรี รวมทั้งมองว่าพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองมีความหลากหลายทางชีวภาพน้อย

3) ชาวบ้านในชุมชนบางกลุ่มพยายามต่อรองกับวาทกรรมที่สร้างความเป็นชายขอบให้กับพวกตนหลากหลายรูปแบบ เพื่อนิยามความหมายของกลุ่มและสร้างคุณค่าใหม่ให้กับตนเองและพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้

คำสำคัญ: พื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง; วิถีชีวิต; มายาคติ; ความเป็นชายขอบ; ปฏิบัติการต่อรอง

Abstract

This article aimed to study (1) the way of life of people in urban areas and the use of wetlands (2) the myths discourse of creating marginalization of urban wetlands (3) community bargaining practices on myths about urban wetlands. This research is a qualitative research, collected data by using an interview form, survey and focus group discussion form. The research results were found as follows;

1. The ecosystem of this wetland It can be regarded as the base of important resources for the livelihood of the people in the area and the existence of the community. Because it is an ecosystem called *Pa Bung Pa Tam* forest ecosystem which is important to the way of life of the people in the community especially those who rely mainly on resources in the *Pa Bung Pa Tam* forest for their livelihood.

2. This wetland is not in the state's document system. This has led to a myth that creates a discourse of marginalization for people and this area. Whether it's creating the myth that this wetland is a floodplain creating the myth that communities living in wetlands are the main cause of flooding in Ubon Ratchathani, creating the myth that this wetland is an area without a clear entitlement system, so it can allow free access including creating the myth that urban wetlands have less biodiversity.

3. Some villagers have tried to negotiate a variety of discourses that marginalize them. This is to redefine the group's meaning and create new values for themselves and this wetland.

Keywords: Wetland in Urban Area; Way of Life; People; Marginalized; Negotiation Practices

บทนำ

พื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland area) หรือที่รู้จักกันในภาษาพื้นถิ่นว่า “*ป่าน้ำท่วม*” นั้น พบว่ามีการกระจายตัวอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย เช่น ภาคเหนือคุ้นเคยกับคำว่า “*กว๊าน*” “*หลง*” “*หนอง*” “*บวก*” “*จ้ำ*” ส่วนชาวอีสานก็เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความหมายของคำว่า “*บุง*” “*ทาม*” “*ป่าบุงป่าทาม*” และคนภาคใต้ก็ย่อมคุ้นเคยกันดีกับคำว่า “*ป่าพรุ*” และ “*ป่าชายเลน*” หลายคำเรียกขานแตกต่างกันนี้ ล้วนถูกนิยามให้เข้าใจกันในภาษาเชิงวิชาการว่า “*พื้นที่ชุ่มน้ำ*” (Foundation for Ecological Recovery, 2003; Pirapak, 2006) ด้วยเหตุนี้ พื้นที่ชุ่มน้ำจึงมิใช่เป็นสิ่งใหม่สำหรับผู้คนที่อยู่ในระบบนิเวศดังกล่าว

ดังเช่นในภาคอีสานนั้นคำว่า “*บุง*” และ “*ทาม*” ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ เป็นระบบนิเวศที่มีลักษณะเฉพาะของลุ่มน้ำที่สำคัญของอีสานตอนล่างทั้ง 3 แห่ง อันได้แก่ ลุ่มน้ำมูล ลุ่มน้ำชี และแม่น้ำสาขาในภาคอีสานตอนบน เช่น ลุ่มน้ำสงคราม นับว่าเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญยิ่งของชุมชน ไม่ว่าจะอยู่ในเขตชนบท เขตเมือง หรือกึ่งเมืองกึ่งชนบท ทั้งนี้อาจจำแนกพื้นที่ชุ่มน้ำของอีสานตามระดับความสำคัญออกได้ 3 กลุ่มคือ พื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ และระดับชาติ มีจำนวน 12 แห่งด้วยกัน และพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับท้องถิ่น ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร เชื้อเพลิง และวัตถุดิบในการประกอบอาชีพ เช่น ห้วยหนอง คลอง บึงต่าง ๆ จำนวน 14,750 แห่ง (Veeravaitaya, et al., 2005)

อำเภอวารินชำราบ เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ (wetland) ที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือเป็นระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำที่อยู่ในเขตเมือง (urban area) โดยเฉพาะบริเวณเขตรอบชิดกับอำเภอเมืองอุบลราชธานี ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตเทศบาลเมืองวารินชำราบ พื้นที่ชุ่มน้ำดังกล่าวนับเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญมากแห่งหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี เพราะนอกจากมีลำน้ำมูลที่เป็นแม่น้ำสายสำคัญของภาคอีสานแล้ว ยังมีแหล่งน้ำที่คั่นในพื้นที่เรียกกันว่า “*กุด*” “*บุง*” และ “*ทาม*” กระจุกกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก¹ พื้นที่ชุ่มน้ำเหล่านี้ได้หล่อเลี้ยงสรรพชีวิตและผู้คนที่ย้ายมาตั้งแต่ออดีต ก่อให้เกิดสายสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่อาศัยอยู่มาตั้งแต่นั้นจนอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่อำเภอวารินชำราบมีมรดกหรือ “*มูนม้ง*” เช่น “*บ้านค่าน้ำแซบ*” ซึ่งเป็นที่มาของชื่อเทศบาลเมืองวารินชำราบนั้น ก็มีความหมายว่าเป็นหมู่บ้านที่มีน้ำแซบ (“*รสชาติดี อร่อย*” ในภาษาไทย) เนื่องจากหมู่บ้านนี้มีน้ำซับน้ำซึมที่มีรสอร่อยและไหลรินน้ำใจอยู่ตลอดเวลา อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของอำเภอวารินชำราบ (Chinnak & Tai Baan Researcher, 2005)

อย่างไรก็ตาม เมื่อบริบททางสังคมตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวาทกรรมการพัฒนา ภายใต้กระแสของแนวคิดแบบทุนนิยมที่ให้ความสำคัญกับภาคเศรษฐกิจเป็นหลัก ได้มีความพยายามทั้งตั้งใจและไม่ตั้งใจที่จะสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ขึ้นมาใหม่ เพื่อสอดคล้องกับความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนจากการเป็นพื้นที่เชิงนิเวศมาเป็นพื้นที่เชิงเศรษฐกิจ ทำให้ปัจจุบันพื้นที่ชุ่มน้ำเหล่านี้ตกอยู่

¹ ระบบนิเวศหลักในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้สามารถจำแนกออกเป็น 5 แบบ คือ (1) ระบบนิเวศแบบบุง (2) ระบบนิเวศแบบกุด (3) ระบบนิเวศแบบช่อง (4) ระบบนิเวศแบบทาม และ (5) ระบบนิเวศแบบอื่นๆ

ในช่วงการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ ภายใต้นโยบายการทำให้เป็นเมือง (urbanization) และความทันสมัย (modernization) ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมในรูปของการเติบโตและขยายตัวของเมือง การเพิ่มจำนวนประชากร ที่มาพร้อมกับการเพิ่มความต้องการด้านการอุปโภคและบริโภค ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับการเพิ่มปริมาณขยะในเมืองอย่างรวดเร็ว การระบายน้ำเสียและของเสียลงไปในลำน้ำ โครงการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ตลอดจนการเข้าไปจับจองและการปรับปรุงพื้นที่ส่งผลให้เกิดการตื่นเขินน้ำเน่าเสีย ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดภาวะน้ำท่วมขังรุนแรงและยาวนาน ในพื้นที่เขตรอยต่อระหว่างอำเภอเมืองกับอำเภวารินชำราบทุกปีแล้ว ยังส่งผลให้แหล่งน้ำในหลาย ๆ จุดไม่อาจนำมาใช้ประโยชน์ดั้งเดิมได้ อีกทั้งสัตว์น้ำและพืชพรรณที่เคยเป็นจำนวนมากหลากหลายชนิดในอดีตก็ลดน้อยลง อันเนื่องมาจากระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลโดยตรงต่อทุกสรรพชีวิตและวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนที่พึ่งพิงพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ อย่างมีอาจปฏิเสธได้

ดังนั้น วาทกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่โดยมุ่งที่จะใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำเพื่อภาคธุรกิจเป็นหลัก ไม่เพียงแต่นำมาซึ่งความเป็นชายขอบของคนและชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้เท่านั้น หากยังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนและชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้อีกด้วย ด้วยเหตุนี้ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คน มาyacติการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ความเป็นชายขอบของคนในพื้นที่และปฏิบัติการต่อรองของชุมชนที่มีต่อวาทกรรมดังกล่าว จึงน่าจะทำให้เราเข้าใจถึงความเป็นจริง และสถานการณ์ปัจจุบันของพื้นที่ชุ่มน้ำได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น อันจะนำไปสู่แนวทางที่เหมาะสมในการวางแผนการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำกับวิถีชีวิตผู้คนในเขตเมือง
2. เพื่อศึกษาวาทกรรมมายาคติในการสร้างความเป็นชายขอบให้กับพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง
3. เพื่อศึกษาปฏิบัติการต่อรองของชุมชนต่อวาทกรรมมายาคติเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำในสังคมไทยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่มักเป็นการศึกษาพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ที่อยู่ในสารบบของรัฐ ซึ่งไม่ครอบคลุมพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดเล็กและพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง เช่น งานศึกษาของ Kunurat et al. (1993), Srisinurai (1999), Foundation for Ecological Recovery (2003), Veeravaitaya et al. (2005), Pirapak (2006), Silarak (2002), and Nammai & Ratri (2008) เป็นต้น

นอกจากนี้งานศึกษาเหล่านั้นบางชิ้นโดยเฉพาะงานวิจัยที่อาศัยมุมมองเชิงวิทยาศาสตร์จะให้ความสำคัญกับพื้นที่ชุ่มน้ำในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางกายภาพ (physical area) มากกว่าพื้นที่ทางสังคม (Social space) อย่างที่นักวิจัยที่อาศัยมุมมองเชิงสังคมศาสตร์เพราะมุมมองแบบที่สองนั้นชี้ให้เห็นว่าองค์ความรู้เรื่องพื้นที่ชุ่มน้ำมีความซับซ้อน แหล่งน้ำมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น บึง ทาม กุด ห้วย หนอง บึง

ที่มาของคำเรียกแหล่งน้ำธรรมชาติเหล่านี้มีความเป็นมาที่ย้อนหลังไปยาวนาน ผูกพันกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียง จนเกิดเป็นชุมชนที่พึ่งพิงพื้นที่ชุ่มน้ำในการดำรงชีพ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อประทังชีวิต และหารายได้จนเจือจรรวมคร่ำมาอย่างต่อเนื่อง

พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นแหล่งธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและมีความสัมพันธ์กับชุมชนมายาวนาน ผู้คนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันถือเป็นทรัพยากรของชุมชนเป็นพื้นที่ที่เป็นสิทธิของชุมชน มีอยู่มาเนิ่นนานก่อนความคิดเรื่องทรัพย์สินส่วนบุคคล จึงเห็นได้ว่าเรื่องสิทธิชุมชนมีอยู่ดั้งเดิมก่อนที่จะมีการรังวัดที่ดิน จัดทำโฉนด และมอบหมายให้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนอกเหนือจากกรรมสิทธิ์ของรัฐ

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาถึงวาทกรรมมายาคติในการสร้างความเป็นชายขอบ และปฏิบัติการต่อรองของชุมชนนั้น จะมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ Ganjanapan (2000) เรียกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่มีความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้ด้านหนึ่งเกิดการกีดกันกลุ่มชนบางกลุ่ม ขณะที่อีกด้านหนึ่งกลับเปิดโอกาสให้กลุ่มชนอีกบางกลุ่มที่มีอำนาจแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรได้มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ จนนำไปสู่ปัญหาของการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ตลอดจนปฏิบัติการต่อรองของชุมชนเพื่ออ้างสิทธิชุมชนเหนือทรัพยากรส่วนรวม

ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความจำเป็นที่สังคมไทยจะต้องทำความเข้าใจกับเรื่องสิทธิชุมชน หรือสิทธิส่วนรวมหรือสิทธิสาธารณะ เพื่อป้องกันปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของปัจเจกบุคคลหรือนิติบุคคล บนพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่สาธารณะและเป็นสิทธิชุมชน รัฐจำเป็นต้องกำหนดนโยบายในการให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนหรือสิทธิเพื่อสาธารณะประโยชน์เหนือสิทธิส่วนบุคคลหรือนิติบุคคล และกำหนดมาตรการที่ชัดเจนในการจัดการทรัพยากรสาธารณะ เพื่อให้สังคมและชุมชนดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติ บนความหลากหลายชีวภาพและความหลากหลายของชุมชน

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยแบบพหุสาสนวิธี ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยตามแนวคิดที่ว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำ รูปแบบแบบการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำ และแนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องสิทธิชุมชนเหนือทรัพยากรส่วนรวม ดังที่ได้เอ่ยถึงในบททวนวรรณกรรมข้างต้น

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะเน้นการพิจารณาพื้นที่ชุ่มน้ำที่ศึกษาในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางสังคมตามมุมมองสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ซึ่งสามารถแสดงได้ดังภาพที่ 1 ดังนี้

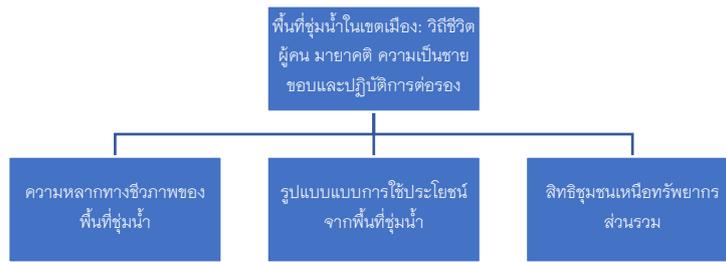

Fig. 1 Conceptual Framework

ระเบียบวิธีวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัยหลักที่ใช้คือระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมายได้แก่ กลุ่มผู้ใช้พื้นที่ชุ่มน้ำในอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 14 ชุมชน เลือกโดยแบบเฉพาะเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ได้แก่แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง แบบบันทึกการสนทนากลุ่มย่อย เก็บข้อมูลโดยการสำรวจ สัมภาษณ์ และจัดเวทีสนทนากลุ่ม การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการบรรยายเชิงพรรณนาความ โดยแบ่งขั้นตอนการวิจัยออกเป็นดังนี้คือ

ขั้นตอนที่ 1 การจัดเวทีแนะนำโครงการวิจัย จัด ณ ที่ว่าการอำเภอวารินชำราบ และชุมชนที่ศึกษา

ขั้นตอนที่ 2 เก็บข้อมูลเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ และรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยใช้แบบสำรวจพันธุ์ปลา พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง

ขั้นตอนที่ 3 เวทีเสวนากลุ่มย่อยในแต่ละประเด็น โดยใช้แบบบันทึกการสนทนากลุ่มย่อย

ขั้นตอนที่ 4 การเวทีประชุมนำเสนอผลการวิจัยฉบับร่าง ณ ศาลากลางบ้านชุมชนกุฎปลาขาว

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า ระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ถือได้ว่าเป็นฐานของทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชนเมืองที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ ดังนั้นหากปราศจากพื้นที่ชุ่มน้ำดังกล่าวแล้ว ชุมชนก็คงมีความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก ด้วยเหตุนี้ ฐานทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ล้วนเป็นต้นทุนชีวิตทางธรรมชาติที่คนในชุมชนได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อความอยู่รอดทั้งต่อตนเองและครอบครัวอย่างคุ้มค่า เพราะระบบนิเวศในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้จะมีทั้งระบบนิเวศน้ำ พืชน้ำ ระบบนิเวศกึ่งบกกึ่งน้ำ และระบบนิเวศบก มีความหลากหลายด้านพันธุ์ปลาจำนวนไม่ต่ำกว่า 133 ชนิด พบความหลากหลายด้านพันธุ์พืชจำนวนไม่ต่ำกว่า 180 ชนิด เห็ด 26 ชนิด และพันธุ์สัตว์ไม่ต่ำกว่า 72 ชนิด ซึ่งหากอาศัยแนวคิด “ความหลากหลายทางชีวภาพกับประโยชน์ทางเศรษฐกิจ” ของ Promboon et al. (2000) ที่อธิบายว่าระบบนิเวศมีคุณค่าทางอ้อมแก่มนุษย์ มีบทบาทในการค้าจนให้การสนับสนุนทางด้านสิ่งแวดล้อม เป็นหลักประกันสังคมและเป็นสวัสดิการของมนุษย์ ในทางเศรษฐศาสตร์มีทั้งที่

ประเมินออกมาเป็นจำนวนเงินได้และประเมินออกมาเป็นตัวเงินไม่ได้มาอธิบายแล้วจะพบว่า พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ เป็นระบบนิเวศน์ที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหารและแหล่งอนุบาลลูกอ่อนของปลาที่อพยพมาจากแม่น้ำโขง นอกจากปลานานาชนิดแล้ว ริมฝั่งน้ำก็นับเป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาล เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักและสมุนไพร รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากไม้ยืนต้นและพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งสามารถจำแนกประโยชน์ที่ได้รับจากพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ได้ถึง 10 อย่าง คือ เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งพลังงาน เป็นแหล่งสมุนไพร เป็นแหล่งวัสดุในการอยู่อาศัย เป็นแหล่งวัสดุในการทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำ เป็นพืชอาหารสัตว์ เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นที่อนุรักษณ์และเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เป็นแหล่งน้ำเพื่อทำประมงและการเกษตร และเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นคือแต่เดิมนั้นพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นพื้นที่ที่เป็นสมบัติส่วนรวม (common property) ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์กันเต็มที่ แต่ปัจจุบันพื้นที่บางส่วนได้ถูกครอบครองโดยเอกชน (private property) หรือหน่วยงานรัฐ ซึ่งชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงและความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ ทำให้การใช้ทรัพยากรจากพื้นที่ชุ่มน้ำของชาวบ้านได้ลดน้อยลง

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่าจากการศึกษาพบว่ามี “ความพยายาม” ที่จะสร้างวาทกรรมมายาคติเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำในเมืองแห่งนี้หลายประการ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการตอกย้ำตีตราสร้างความเป็นชายขอบให้กับผู้คนและพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ (Chinnak, 2012) ดังรายละเอียดที่จะได้นำเสนอต่อไป

มายาคติที่ 1: การนิยามพื้นที่ชุ่มน้ำนี้ว่าเป็นพื้นที่น้ำท่วม และเป็นสาเหตุสำคัญของการเกิดภาวะน้ำท่วมเมืองอุบลอุบลราชธานี

ข้อเท็จจริงที่ 1 การเกิดขึ้นของวาทกรรม “พื้นที่น้ำท่วม” นั้น สืบเนื่องมาจากพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ยังไม่ถูกจัดอยู่ในสาระบบของรัฐ หรือยังไม่ถูกยอมรับอย่างเป็นทางการว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญ ที่จะนำไปสู่การมีมาตรการดูแลและจัดการอย่างเป็นระบบ ทำให้เป็นการเปิดช่องโหว่ให้รัฐและกลุ่มทุนหรือกลุ่มธุรกิจพยายามนิยามความหมายของพื้นที่ดังกล่าวเสียใหม่ นั่นก็คือการนิยามหรือการสร้างวาทกรรมใหม่ให้พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ว่าเป็น “พื้นที่น้ำท่วม” แทนที่วาทกรรมเดิมที่ชาวบ้านในพื้นที่เคยนิยามว่าพื้นที่แห่งนี้เป็น “พื้นที่อยู่อาศัย” “พื้นที่ทำกิน” “พื้นที่ทาม” รวมทั้ง “พื้นที่แก้มลิง” ในฐานะที่เป็นแหล่งรองรับน้ำจากแม่น้ำมูลและแม่น้ำสาขาในฤดู “น้ำออกแก่ง” (ที่ช่วยลดภาวะน้ำท่วมซึ่งเป็นเวลายาวนาน) (Tanason, 2008 and Focus Group, Had Suan Ya Community, 2008, May 7) อันเป็นการนิยามพื้นที่ในเชิงนิเวศสังคม-วัฒนธรรม ซึ่งวาทกรรมดังกล่าวถูกผลิตซ้ำในหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็น (1) การกำหนดให้ประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้มีสถานภาพเป็น “ผู้ประสบภัยจากภาวะน้ำท่วม” ที่ “มีสิทธิ์” ที่จะได้รับ หรือ “ถูกกำหนดขึ้นบัญชี” ให้ได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ ทั้งในรูปของข้าวของเครื่องใช้และเงินสด (2) การจัดหาและกำหนด “พื้นที่อยู่อาศัยชั่วคราว” สำหรับชาวบ้านในพื้นที่ที่ถูกเรียกว่าเป็นผู้ประสบภัยจากภาวะน้ำท่วม (3) การบรรจุเป็นแผนงานประจำปีของหน่วยงานภาครัฐ

ในพื้นที่ (เทศบาล อำเภอ จังหวัด) เกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือ “ผู้ประสบภัยจากภาวะน้ำท่วม” อีกทั้งการที่สื่อสารมวลชน โดยเฉพาะสื่อสารมวลชนในท้องถิ่น ทั้งวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ที่นำเสนอภาพของประชาชนในพื้นที่ในฐานะ “ผู้ประสบภัยน้ำท่วม” ต่างก็มีส่วนในผลิตซ้ำวาทกรรมและการสร้างความชอบธรรมให้กับ “วาทกรรมพื้นที่น้ำท่วม” ดังกล่าว ผ่านการนำเสนอข่าวคราวน้ำท่วมในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ นอกจากนี้ ยังพบว่าภาคเอกชนเองก็ได้ผลิต “วาทกรรมทำเลทองทางธุรกิจ” ขึ้นมาเพื่อรองรับกับ “วาทกรรมพื้นที่น้ำท่วม” ของรัฐด้วย เพื่อที่จะขอใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ทางธุรกิจแทน

ดังนั้น ยิ่งวาทกรรมนี้ได้รับการยอมรับมากขึ้นเท่าใด ภาพลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาพร้อม ๆ กับวาทกรรมนี้ก็คือ ภาพของชุมชนในฐานะ “ผู้บุกรุก” พื้นที่ที่ยอมรับขึ้นเท่านั้น ในแง่นี้ สื่อจึงทำหน้าที่ทั้งเป็นกระบอกเสียงของรัฐพร้อม ๆ กับการตอกย้ำ “วาทกรรมพื้นที่น้ำท่วม” ไปโดยปริยาย

มายาคติที่ 2 : ชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นต้นเหตุสำคัญของน้ำท่วมเมืองอุบลราชธานี

ข้อเท็จจริงที่ 2 จากการศึกษาพบว่า ในมุมมองของชาวบ้านนั้น ได้อธิบายถึงสาเหตุของปัญหา น้ำท่วมไว้ 3 ประการด้วยกันคือ (Focus Group, Had Suan Ya Community, 2008, May 7) ประการที่หนึ่ง เป็นผลมาจากการโครงการก่อสร้างต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการถมพื้นที่ซึ่งเคยเป็นพื้นที่แก้มลิงรองรับน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก ทำให้พื้นที่แก้มลิงลดลง ฉะนั้น เมื่อมีน้ำหลากมา น้ำที่ไม่มีที่ไปก็จะเอ่อขึ้นมา รวมทั้งการปิดกั้นทางน้ำจากโครงการก่อสร้างต่าง ๆ จำนวนไม่น้อย ก็เป็นตัวกีดขวางทางไหลของน้ำที่จะระบายออกไปยังแม่น้ำแม่น้ำมูล ประการที่สอง เป็นผลมาจากการสร้างเขื่อนทางด้านบนทั้งในแม่น้ำมูลและแม่น้ำสาขา ที่ก่อให้เกิดภาวะน้ำท่วมในพื้นที่ที่อยู่ท้ายเขื่อนเช่นจังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากการปล่อยน้ำของเขื่อนมาพร้อม ๆ กันในช่วงฤดูฝน ดังนั้น ในมุมมองของชาวบ้านบางคนจึงเสนอวิธีการแก้ปัญหาโดยการปรับ “วิธีการจัดการน้ำ” ของแต่ละเขื่อน ประการที่สาม เป็นผลมาจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้เขื่อนปากมูลจะตั้งอยู่ห่างทางตอนล่างจากพื้นที่ที่ศึกษาออกไปเป็นระยะทางรวม 80 กิโลเมตร แต่ในมุมมองของชาวบ้านในพื้นที่จำนวนไม่น้อยที่มองว่า ภาวะน้ำท่วมในชุมชนของตนนั้น เป็นผลมาจากเขื่อนปากมูล ทั้งในแง่ที่ว่าเขื่อนเป็นตัวกีดขวางทางเดินของน้ำ ทำให้น้ำที่ไหลจากตัวเมืองอุบลฯ ไม่สามารถไหลลงสู่แม่น้ำโขงได้ในเวลาอันรวดเร็ว นอกจากนี้ ส่วนหนึ่งก็มองว่า การปิดประตูเขื่อนในช่วงฤดูฝน หรือในช่วงที่มีน้ำเหนือไหลมายังจังหวัดอุบลฯ ปริมาณมากนั้น ก็ทำให้เกิดน้ำท่วมขังในเขตพื้นที่ดังกล่าวเช่นกัน

ทั้งนี้การระบุสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาน้ำท่วมขังนานของชาวบ้านในพื้นที่นั้นยังสอดคล้องกับรายงานของสื่อท้องถิ่นอีกด้วย (Siang Ubon Newspaper, NA.)

มายาคติที่ 3 : พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นพื้นที่ที่ไม่มีระบบสิทธิที่ชัดเจน จึงเปิดโอกาสให้มีการเข้าถึงอย่างเสรี (open-access) คือใครจะใช้ประโยชน์อย่างไรก็ได้

ข้อเท็จจริงที่ 3 พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นพื้นที่ที่มีระบบสิทธิแบบที่เรียกว่า “สิทธิเชิงซ้อน” (multiplicity right) ที่ใช้สถาบันกำกับหลายระดับ รวมเอาระบบสิทธิในการใช้ สิทธิในการจัดการควบคุม อำนาจใน

การควบคุม เพื่อสร้างหลักประกันความชอบธรรมแก่ทุกครัวเรือนในการเข้าถึงทรัพยากร และความยั่งยืนของทรัพยากร ชุมชนจะรับรู้ในเรื่องขอบเขตของพื้นที่ชุ่มน้ำ และแม้ว่าสิทธิการใช้พื้นที่จะอยู่ในความรับผิดชอบของครัวเรือน แต่ชุมชนก็มีสิทธิดูแลและกำกับ เพื่อมิให้การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ไปสร้างปัญหาหรือความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น เช่น ในพื้นที่กุด แม้ว่าจะเป็นที่สาธารณะ แต่หากมีใครคนหนึ่งไปทำเยาะปลา (พื้นที่ดักปลาโดยนำเอาเศษไม้มาสูมไว้เพื่อให้ปลาเข้ามาอยู่) จงพื้นที่ไว้แล้ว คนอื่นก็ไม่อาจจะไปเอาปลาจากเยาะนั้นหรือวางเยาะบริเวณนั้นอีก แม้จะอ้างว่าเป็นที่สาธารณะก็ตาม ดังนั้นหากต้องการจะเอาปลาจากเยาะนั้น ก็จะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของชุมชน ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปของการเช่าหรือซื้อแทน หรือกรณีของการปลูกผักกระเฉดในพื้นที่กุดก็เช่นกัน ชุมชนก็ยอมรับในกรรมสิทธิ์เหนือ “แปลงนาผักกระเฉด” ในกุดของแต่ละครัวเรือน เช่นเดียวกับพื้นที่ทาม ที่แม้ว่าบางแห่งจะเป็นที่รับรู้กันว่าเป็นที่สาธารณะหรือที่มีเอกสารสิทธิ์ (โฉนดหรือ นส.3) แต่ชุมชนก็ยอมรับการเข้าไปใช้ประโยชน์ชั่วคราวจากพื้นที่ดังกล่าวของครัวเรือนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การนำวัวควายไปเลี้ยง หาเห็ดเก็บผัก หาหน่อไม้ มันแขง กุ้ง หอย ปู ปลา ไข่มดแดง ไม้พิน เป็นต้น ตราบใดก็ตามที่เจ้าของสิทธิ์ตามกฎหมายยังไม่ได้ไปใช้ประโยชน์ (Dhamwicha, 2008) ซึ่งพบเห็นได้ทั้งในพื้นที่ชนบทและในเขตเมือง อันแสดงให้เห็นถึง “สิทธิชั่วคราว” ที่ซ้อนทับอยู่กับ “สิทธิตามกฎหมาย” ดังนั้น ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำ จึงไม่ใช่การเข้าถึงอย่างเสรี (open access) หากแต่มีการดูแล กำกับ และถ่วงดุลระหว่างครัวเรือนและชุมชน อีกทั้งยังเป็นหลักประกันในการคุ้มครองผู้ยากจนในชุมชน ให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิต ด้วยกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมและการเกื้อกูลระหว่างครัวเรือน

มายาคติที่ 4 : พื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองและชานเมืองมีความหลากหลายทางชีวภาพน้อย ทำให้วิถีชีวิตของคนในพื้นที่ไม่ได้พึ่งพาประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำ

ข้อเท็จจริง 4 จากการศึกษาพบว่า มายาคติดังกล่าวน่าจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนของระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำ อันเนื่องมาจากภาวะการถล่มกลายเป็นเมือง (Urbanization) มากกว่า ซึ่งส่งผลให้ไม่เพียงแต่เกิดภาวะเสื่อมโทรมของระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ ส่งผลต่อการลดลงของพันธุ์ปลา พืชและสัตว์เท่านั้น หากยังส่งผลถึงการลดลงของ “ขนาด” ของพื้นที่ชุ่มน้ำ ดังที่ชาวบ้านมักจะกล่าวว่า “พื้นที่แก้มลิงเริ่มหดหายไปเรื่อย ๆ เพราะการถมที่ และการปรับเปลี่ยนพื้นที่” ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่เคยพึ่งพาพื้นที่ชุ่มน้ำเพื่อการเลี้ยงชีพ ต้องปรับเปลี่ยนไปเป็นการพึ่งพาดลาดมากขึ้น แม้จะมีบ้างที่พยายามคืนดินเพื่อใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำดั้งเดิม แต่ก็ดูเหมือนว่าจะต้องประสบกับภาวะที่ยากลำบากกว่าเดิมหลายเท่า จนบางคนอาจจะเกิดความท้อแท้ เบื่อหน่ายและละทิ้งความพยายามดังกล่าวไปอย่างน่าเสียดาย ดังกรณีของชาวบ้านที่หาปลาในกุดปลาขาว กุดบ้าน และกุดศรีมังคละ ที่ไม่อาจจะ “เอาเยาะ” ได้ในช่วงที่หลายปีที่ผ่านมา เพราะภาวะน้ำเน่าเสียและน้ำเต็มไปด้วยผักตบชวา เป็นต้น (Tanason, 2008)

วัตถุประสงค์ที่ 3. ผลการวิจัยพบว่าแม้ว่าการนิยามพื้นที่ชุ่มน้ำใหม่ผ่าน “วาทกรรมพื้นที่น้ำท่วม” และ “วาทกรรมทำเลทองทางธุรกิจ” นำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อสนับสนุนภาคธุรกิจ

เอกชน จะเข้ามาแทนที่และบดบังวาทกรรมเดิม คือ “พื้นที่อยู่อาศัย” “พื้นที่ทำกิน” “พื้นที่ (ทำเล) เลี้ยงสัตว์” ที่ชาวบ้านในพื้นที่เคยนิยามไว้ จนทำให้ชาวบ้านบางคนเกิดความท้อแท้ เบื่อหน่าย และละทิ้งพื้นที่ที่อาศัยอยู่แต่ครั้งบรรพบุรุษ โดยการขายที่ดินให้กับภาคธุรกิจหรือนายทุน แล้วอพยพไปอยู่ที่อื่น นำไปสู่การสูญเสียที่ดินและการเบียดขับชุมชน ขณะที่ชาวบ้านอีกจำนวนไม่น้อยต่างก็ยอมรับและปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนจาก “วิถีชีวิตคนพื้นที่ชุ่มน้ำ” มาเป็นแบบ “วิถีชีวิตคนเมือง” ไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนมาเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง การหันมาปลูกดอกไม้หรือการพึ่งพาพื้นที่ชุ่มน้ำน้อยลงก็ตาม

แต่ผลการศึกษาพบว่า ยังมีชาวบ้านบางกลุ่มได้รวมกันวิเคราะห์ถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และพยายามพัฒนากลไกต่าง ๆ ที่จะยืนยันถึงสิทธิในการจัดการและใช้ทรัพยากรจากพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยเฉพาะชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองที่ส่วนใหญ่ต้องเผชิญกับภาวะความไม่มั่นคงในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่อาศัย เพื่อเป็นหลักประกันในการดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ผ่านการช่วงชิงการพยายามนิยามความหมายของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้กับฝ่ายรัฐและกลุ่มทุนอย่างน้อย 3 รูปแบบ คือ (Focus Group, Had Suan Ya Community, 2008, May 7) การต่อรองโดยใช้หลักฐานเชิงเอกสารและการเข้าพบผู้ที่มีอำนาจเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหา การพยายามฟื้นฟูคุณค่าของชาวบ้านชุมชนกุดปลาขาว และการเกิดขึ้นของกลุ่มเยาวชนที่เรียกตนเองว่า “กลุ่มเด็กกรักบ้าน” จากชุมชนบ้านลับแล ชุมชนแออัดที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย ที่อยู่ติดกับกุดบ้าน (กุดปลาขาว) เพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อมและยืนยันสิทธิในการอยู่อาศัยในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำของชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลจากการวิจัย สามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังนี้

พื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองแห่งนี้แม้จะเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดเล็ก ไม่อยู่ในสารบบของรัฐแต่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีคุณค่าต่อชีวิตของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ ดังนั้น พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้จึงถูกจัดการด้วย “ความรู้” พื้นบ้านต่าง ๆ มากมายที่มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศในพื้นที่ จนสามารถหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนมาหลายชั่วอายุคน แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ในเขตเมืองก็ตาม โดยสามารถจำแนกประโยชน์ที่ได้รับจากพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ได้อย่างน้อย 10 อย่าง คือ เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งพลังงาน เป็นแหล่งสมุนไพร เป็นแหล่งวัสดุในการอยู่อาศัย เป็นแหล่งวัสดุในการทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำเป็นพืชอาหารสัตว์ เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นที่อนุรักษและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เป็นแหล่งน้ำเพื่อทำประมงและการเกษตร และเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ สอดคล้องกับแนวคิดพื้นที่ชุ่มน้ำเมืองเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ของสมัชชาภาคีอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ สมัยที่ 12 (Conference of the Contracting Parties: COP 12) ที่มองว่าพื้นที่ชุ่มน้ำจัดเป็นระบบนิเวศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่างๆ ทั้งพืชและสัตว์ เป็นแหล่งผลิตที่สำคัญในห่วงโซ่อาหาร เป็นแหล่งน้ำ อาหาร และประกอบอาชีพของคน นอกจากนี้ พื้นที่ชุ่มน้ำยังทำหน้าที่เป็นเป็นฟองน้ำขนาดใหญ่ในการดูดซับน้ำจากพื้นที่น้ำท่วม เป็นพื้นที่กันชนชั้นดีในการป้องกันผลกระทบจากคลื่นพายุซัดฝั่ง และอันตรายจากน้ำ

ไหลบ่า พื้นที่ชุ่มน้ำยังทำหน้าที่รักษาปริมาณน้ำใต้ดิน ทำหน้าที่กรองของเสียด้วยการดูดซับสารพิษ โดยเฉพาะสารพิษที่มาจากพื้นที่เกษตรกรรม อุตสาหกรรม และบ้านเรือน รวมถึงทำหน้าที่เป็นแหล่งนันทนาการ ช่วยลดความตึงเครียด ตลอดจนช่วยส่งเสริมสุขภาพของประชาชนที่มาใช้บริการจากพื้นที่ชุ่มน้ำ (Matichon, 2020)

วาทกรรมมายาคติในการสร้างความเป็นชายขอบให้กับพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองนั้น เป็นเพราะพื้นที่นี้ไม่ถูกจัดอยู่ในสาระบบพื้นที่ชุ่มน้ำในประเทศไทยของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงค่อนข้างจะถูกกลະเลยจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือภาคเอกชน ประกอบเป็นพื้นที่ที่มักจะประสบกับภาวะ “น้ำท่วมซ้ำซาก” เป็นประจำแทบทุกปี พื้นที่บางส่วนก็เป็นพื้นที่ของหน่วยงานภาครัฐ แม้จะมีประชาชนไปตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่มาเป็นระยะเวลาหลายชั่วอายุคนแล้วก็ตาม แต่เมื่อพื้นที่ทางธุรกิจของเมืองอุบลราชธานีเริ่มขยายตัวมากขึ้น พื้นที่ดังกล่าวซึ่งอยู่ในเขตเมืองจึงถูกมองว่าน่าจะสามารถนำไปจัดการเพื่อตอบสนองประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้วย จึงนำมาซึ่งการนิยามหรือสร้างวาทกรรมมายาคติเกี่ยวกับพื้นที่ดังกล่าวใหม่ เพื่อให้ภาครัฐหรือภาครัฐเข้าไปจัดการพื้นที่ได้ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการตอกย้ำ ตีตรา สร้างความเป็นชายขอบให้กับผู้คนและพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ อันเป็นการกำกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้เหลือเพียงภาพเดี่ยวแบบตายตัว นั่นก็คือเป็นพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากและทำเลทองทางธุรกิจ อันเป็นความชอบธรรมที่จะต้องให้รัฐและเอกชนเข้าไปจัดการพื้นที่โดยอาศัย “ความรู้” ในเชิงวิทยาศาสตร์อันเป็นความรู้กระแสหลัก (Dominant knowledge) ฝ่ายเดียว สอดคล้องกับ Hankun, Manrom & Kittivetchakul (2013) ที่ได้ทำการศึกษาการต่อรองเชิงอำนาจของชาวชุมชนแออัดในจังหวัดอุบลราชธานี โดยเลือกชุมชนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง และพบว่า ด้วยลักษณะของการตั้งบ้านเรือนที่ค่อนข้างแออัด ไม่ค่อยเป็นระเบียบ สภาพเศรษฐกิจของประชากรในพื้นที่ที่ส่วนใหญ่อยู่ในภาวะหาเช้ากินค่ำ อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีน้ำท่วมซ้ำซาก ทำให้ภาพลักษณ์ของชุมชนในบริเวณนี้มักถูกนิยามว่าเป็นชุมชนแออัด อันเป็นการสร้างความเป็นชายขอบให้กับผู้คนในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้

ปฏิบัติการต่อรองของชุมชนต่อวาทกรรมมายาคติเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองนั้น จัดว่าเป็นการที่ชุมชนท้องถิ่นสถาปนาความรู้ของตนเองขึ้นมาเพื่อท้าทายนิเวศวิทยากระแสหลักว่าเป็น “ความรู้จากภายนอก” ขาดความละเอียดอ่อน ลื่นเป็ลือง ไร้ประสิทธิภาพ ไม่สอดคล้องกับความจำเป็นของระบบนิเวศย่อยในพื้นที่ และไม่ตอบสนองต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นนั่นเอง เป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับตำแหน่งแห่งที่ของความรู้พื้นบ้าน (indigenous knowledge space) ที่อยู่ในภาวะชายขอบ (marginalized knowledge) พร้อม ๆ กับทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้กลายเป็นพื้นที่การตอบโต้และต่อรองเพื่อช่วงชิงการสถาปนาความรู้และอำนาจในการจัดการทรัพยากร ดังที่ Ganjanapan (2001), and Santasombatra (2003) เคยกล่าวไว้

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากผลการศึกษาพบว่าองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยนี้คือทางออกสำหรับประเด็นความขัดแย้งทางความคิดดังกล่าวในกิจกรรมการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ ก็คือการเปิดเวทีพูดคุยทำความเข้าใจระหว่างฝ่ายที่มีความเห็นขัดแย้งกัน คือ รัฐ ชุมชนท้องถิ่น และภาคธุรกิจ รวมทั้งการร่วมกันจัดทำแผนหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ อันเป็นการจัดการทรัพยากรแบบดึงให้คนมามีส่วนร่วม (Inclusion) ด้วยการเปิดให้มีสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการในรูปแบบของการจัดการร่วมกับรัฐ (co-management) ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการเชิงซ้อนในพื้นที่เดียวกันของหลาย ๆ ฝ่าย ด้วยการใช้หลักการของสิทธิหลาย ๆ รูปแบบ ทั้งสิทธิในความเป็นเจ้าของของรัฐ และสิทธิในการจัดการร่วมของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ แทนการจัดการเชิงเดี่ยวที่เกิดจากการผูกขาดสิทธิแต่เพียงฝ่ายเดียวในพื้นที่หนึ่งดังที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต ซึ่งทำให้ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ยิ่งทวีรุนแรงมากขึ้น ดังแผนภาพที่ 2

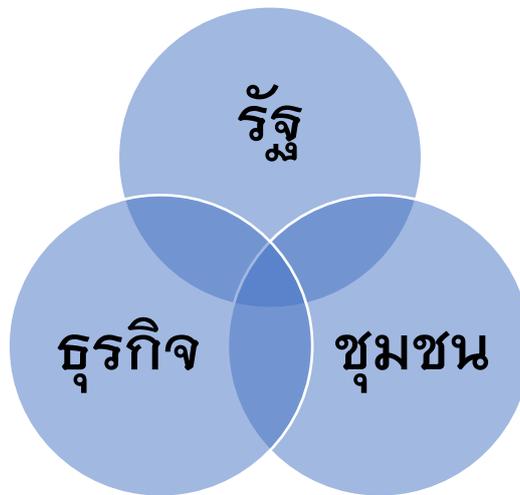

Fig. 2 Knowledge from Research

สรุป

ผลการศึกษาที่ได้นำเสนอข้างต้นนั้น สรุปได้ว่า

1. พื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองนั้น แม้จะมีขนาดเล็กและไม่อยู่ในสารบบของรัฐ แต่ก็มีความหมายต่อวิถีชีวิตและผู้คนที่สำคัญอยู่ในพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มคนชายขอบของสังคมเมือง ในแง่ที่เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนตัวเล็กตัวน้อยเหล่านั้น
2. ความพยายามปรับเปลี่ยน “ภูมิอัตลักษณ์” ของพื้นที่นี้ผ่านปฏิบัติการของรัฐ (public sector) ที่พยายามผลิตซ้ำวาทกรรม “พื้นที่น้ำท่วม” ผสมผสานกับปฏิบัติการของภาคเอกชน (private sector) ที่สร้างวาทกรรม “ทำเลทองทางธุรกิจ” มารองรับ ถือว่าเป็นการสร้างวาทกรรมมายาคติที่สร้างความเป็นชายขอบให้กับวิถีชีวิตและผู้คนในพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมือง
3. ปฏิบัติการต่อรองของชุมชนต่อวาทกรรมมายาคติเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองนั้น เป็นการตอบโต้และต่อรองต่อวาทกรรมมายาคติที่สร้างความเป็นชายขอบให้กับวิถีชีวิตและผู้คนในพื้นที่ชุ่มน้ำ

น้ำในเขตเมือง ซึ่งถือว่าการชั่งชั่งการสถาปนาความรู้และอำนาจในการจัดการทรัพยากรรูปแบบหนึ่ง

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ผลจากการวิจัยชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้นั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องอาศัยทั้งกระบวนการทางสังคม หรือ “การจัดการทางสังคม” (Social Management) และกระบวนการทางเทคโนโลยี หรือ “การจัดการทางเทคโนโลยี” (Technology Management) ไปพร้อม ๆ กัน อันเป็นการผนวกรวมทั้งระบบความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์ และระบบความรู้พื้นบ้าน กล่าวคือต้องเริ่มต้นด้วยการพิจารณามิติทางภูมินิเวศ ภูมิสังคมวัฒนธรรมของพื้นที่ จากนั้นก็พิจารณาพลวัตของการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ก่อนที่จะนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์การบริหารจัดการพื้นที่แบบมีส่วนร่วม เพราะผู้วิจัยเชื่อมั่นในคำกล่าวที่ว่า “การจัดการทรัพยากร สามารถปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ โดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย”

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้ได้ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตเมืองแบบยั่งยืนที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการวางแผนจัดการพื้นที่โดยควรให้ความสำคัญกับ “การจัดการทางสังคม” (Social Management) และกระบวนการทางเทคโนโลยี หรือ “การจัดการทางเทคโนโลยี” (Technology Management) ไปพร้อม ๆ กัน สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับ แนวทางการสร้างกฎ กติกาในการจัดการทรัพยากรในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำร่วมกัน ที่สร้างความยั่งยืน เป็นธรรม และเป็นที่ยอมรับของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

References

- Chinnak, K., & Chinnak, S. (2011). *Wetlands: Sociological and anthropological perspectives*. Ubon Ratchathani Printing House.
- Chinnak, S. (2012). The mythical discourse produced of wetland in urban areas and the marginalized and negotiation practices of indigenous knowledge systems. *paper presented at the academic seminars “local wisdom for isan development #1”*, February 17, 2012, at the Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University.

- Chinnak, S., & Tai Baan Researcher. (2005). *Ways of life, people, and wetlands: The dynamics of resource management in oxbow lake ecosystem of urban communities in the urban area of Ubon Ratchathani Municipality and Warin Chamrap Municipality, Ubon Ratchathani Province*. A Final Research Report Propose to the Thailand Research Fund (TRF).
- Dhamwicha, S. (2008). *Interview*. August, 27.
- Foundation for Ecological Recovery. (2003). *Before the actual shooting: Mega-project in water diversion Project; Kok, Ing, Nan*. Nopburi Printing.
- Ganjanapan, A. (2000). "Rights". In the department of sociology and anthropology. *Basic concepts of society and culture*. Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Ganjanapan, A. (2001). *Community dimension: Local thinking about rights, power and resource management*. Thailand Research Fund (TRF).
- Hankun, K, Manorom, K, & Kittivetchakul, N. (2013). Power negotiating fields of an urban poor community in Ubon Ratchathani province. *Journal of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University*, 9(1), 43–73.
- Kunurat, P. et al. (1993). *A study of environment and utilization of pa bung pa tam forest in the central Mun River area*. Research report submitted to the Canadian international affairs administration (CIDA) Research and Development Institute, Khon Kaen University.
- Matichon. (2020, January 31). *Wetland City for Sustainable Development*. pp. 7.
- Nammai, T., & Ratri, P. (2008). *Draft report on the results of knowledge synthesis. "Pa Bung Pa Tam", Mun River*. The Public Policy Promotion Project to Restore the Tam Moon Wetlands. (Copy document)
- Pholprom, P. (2000). *Natural rights, possession and use in pa tam forest areas*[Master of Arts Thesis, Graduate School, Chiang Mai University].
- Pirapak, K. (2006). *The dynamics of local wisdom in water and soil resource management in Pa Bung Pa Tam forest area in the lower Mun River basin*[Master's Thesis in Geography, Graduate School, Chiang Mai University].
- Promboon, S. et al. (2000). *Research project for book development and homepage in social development series according to the royal initiative*. Srinakharinwirot University.
- Santasombatra, Y. (2003). *Community rights: Development and paradigm shift in anthropology* (Satyawadhna, C., Ed.). *Community rights dynamics: A paradigm in anthropology*. Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization).
- Siang Ubon Newspaper (The sound of Ubon). "Recurring Floods". Year 1, Issue No. 1. NA.

- Silarak, P. (2002). *Local knowledge and utilization of natural resources in the Tam Rasi Salai forest area*. Tam Moon Project.
- Srisinurai, S. (1999). *Discourse Practice of Villagers: a Case Study of 'Pa Taam Kut Peng'*[Thesis on Sociology and Anthropology, Thammasat University].
- Tanason, P. (2008). *Interview*. August, 27.
- Ubon Ratchathani's Slum Communities Network. (2006). "*Pli Bar*": Children and youth, a small powers for community and society: A commemorative book published in honor of the *Pha Pa* event namely "Gathering Kindness for the Young No. 3" to raise funds for the breath of the Lap Lae Community Childcare Center, September 2-3, 2006.
- Veeravaitaya, N. et al. (2005). *The legal and institutional basis for wetlands governance in Thailand and the economic value of wetlands in Surin and Buriram provinces, Northeast Thailand*. The World Fish Center.